

Remsei Sándor

KÖLCÖNHATÁSBAN: GAZDASÁG ÉS KULTÚRA

Mi indokolja a kultúraközvetítők képzését? Szükség van-e rájuk? Többször hallottam már ezeket a kérdéseket. Közgazdászként szeretnék rávilágítani a kérdésre, vagy inkább a pozitív válasz fontosságára.

Napjainkban a társadalomtudósok jelentős része a második nagy gazdasági világválság kialakulását és következményeit kutatja, melynek középpontjában főként a gazdaság áll. A közgazdasági elemzések mellett, illetve ahhoz kapcsolódva azonban érdemes vizsgálni a társadalom átalakulásának folyamatát is, hiszen a XX. század elejétől kiteljesedő technológiai változások és azon belül az elmúlt 20-30 év számítástechnikai fejlődése forradalmi változásokat idéztek elő az emberiség mindennapi életében. Az emberi életminőséget közvetlenül befolyásoló területek közül kiemelkedően fontos az elektromos áram felfedezése és tömeges elterjedése, mely a háztartási gépek használatát megalapozva átalakította családok addigi életét, a közlekedési eszközök fejlődése, mely a világot „összszuszorította” és ezáltal bejárhatóvá tette, a gyógyszeripar és az orvostudomány fejlődése, mely az emberiség átlagos életkorát megnövelve újabb társadalmi-gazdasági kérdések hadát vetette fel, és a kommunikációs technológia forradalma, mely az információk és dezinformációk tömegét ontja, és kiszárvartva megszünteti a titok fogalmát – hogy csak a legfontosabbakat említsem.

Ilyen ütemű változásokat látva felmerül a kérdés, mit érzek mindebből az egyén? Milyen hatással van mindez a családra, mint a társadalom alapját képező egységre? Hogyan alakulnak a társadalmi kapcsolatok? Milyen kölcsönhatásban van mindez a kultúrával?

A kérdéseket a kultúra oldaláról közelítem meg, hiszen a kultúrát minden társadalomtudomány definiálja, beilleszti saját fogalmi rendszerébe. Gondoljunk csak a szociológiai definícióra, mely a kultúrát gondolkodásmódok, vélekedések, normák és értékek összességének tartja, melyet generációk sajátítanak el és örökítenek tovább, miáltal a kívánatosnak tartott társadalmi normák is öröklődnek (Linton 1936). Egy másik megközelítés az emberi faj jellemzőjeként tekint rá, és kiemeli, hogy a kultúra szükséges az egyén társadalmi alkalmazkodáshoz, és a társadalmi csoportok más-más kulturális jellemzőkkel bírnak (Winthrop 1991). A pszichológiai megközelítés a kultúra emberi pszichére

gyakorolt hatását emeli ki. A kultúra egy csoport által meghatározott észlelési minta, melynek része a verbális és nem verbális nyelvi világ, az értékek, a hiedelemvilág, a tévesnek minősített hiedelmek és a magatartás is (Hofstede 1984).

Az általam kiemelt definíciókat olvasva megállapítható, hogy a társadalom életének fentiekben ismertett változása jelentősen befolyásolta a kultúra minden területét, és e változásnak az egyénre gyakorolt hatása is jelentős.

A modern kultúra befogadásának egyéni problémái

Ahogy a bevezetőben már utaltam rá, a társadalom életfeltételei jelentős változáson mentek keresztül az elmúlt időszakban. Jellemző a folyamatra, hogy a nagy gazdasági jelentőségű felfedezések átágyoltak a társadalmon és figyelmen kívül hagyták az ember mint biológiai és társadalmi lény képességeit. Ugrásszerű technológiai változások követték egymást az emberi lét számos területén, miközben az egyén pszichikai és fizikai képességei nem változtak. Az technikai vívmányok egy része még befogadható volt, hiszen az alapvető életvitelt egyszerűsítette, bár ha arra gondolunk, hogy nagyapáink és nagyanyáink milyen mértékben idegenkedtek az akkor új háztartási berendezések használatától, vagy az idősebb generáció milyen hányada vesz részt az Internet és a hozzá kapcsolódó számtalan lehetőség mindennapi vagy akár esetenkénti használatában, megállapíthatjuk, hogy az emberi befogadóképesség nem változott. Egészségkutatók tanulmányaiban olvasható, hogy pszichológiai céljaink megvalósítása nagymértékben függ attól, hogy közben a testi, fiziológiai egyensúly is fennmarad-e. A modern életforma rendre olyan helyzeteket teremt, ahol a pszichológiai-fiziológiai egyensúly megbomlásának nagyon nagy az esélye, és ez az emberek korlátozott befogadóképességére vezethető vissza.

A kultúra, melyben élünk, befogadóképességünket alapvetően meghatározza. Az, hogy hogyan viszonyulunk a nem megszokott jelenségekhez, milyen magatartásformákat követünk vagy nem követünk adott esetben, mennyire tudunk alkalmazkodni vagy mennyire vagyunk toleránsak, az egyéni és társadalmi kultúra által determinált. A jelenkor

egyéni és társadalmi problémáinak jelentős része a befogadóképesség hiányában rejlik. Az egyén nem képes kezelni a saját kulturális háttere és a befogadandó információ (ez lehet esemény is) közötti különbséget. A globalizálódó világ(kultúra) egyre többször közvetít olyan társadalmi normarendszert, melynek káros hatásai lesznek. Több szakirodalom is erre vezet vissza a civilizációs betegségeket vagy a stresszt az egyén szintjén.

Milyen konkrét területeket tudunk felsorolni a mai modern világ kialakulásának folyamatában? A társadalmi viszonyok Magyarországon az utóbbi 100-120 évben többször átalakultak. Ha azt mondjuk, hogy a hagyományos közösségek felbomlottak és ez átalakította az emberek közötti kapcsolatrendszert, akkor meg kell mondanunk, hogy melyik átalakulásról beszélünk. A családmodell átalakulásáról? Annak melyik szakaszáról? A gyerekvállalás csökkenéséről, a válásokról, esetleg a párkapcsolatban élés előretöréséről? Ugyanezek a kérdések felmerülnek a vallásos világkép és értékrendszer felzárulásáról, felbomlásáról, ami a felvilágosodás óta tart, de az utóbbi 50 évben különösen szembeűnő. Mindehhez kapcsolódott az életvitel felgyorsulása, mely az egész folyamatot még nehezebben adaptálhatóvá tette a társadalom és az egyén számára egyaránt.

A leírtak kezeléséhez elengedhetetlen tényező a társadalmi kapcsolatrendszer segítő hatása, amelyet a kultúra alapoz meg. A norma- és viselkedérendszer a kultúra alapját képezi. Ha a kulturális normákat a közösség legalább csoportszinten egységesíteni tudja, és képes arra, hogy a kultúrákövetítés eszközeivel a megfelelő válaszok megadását elősegítse, illetve a befogadást elősegítő bizalmat helyreállítsa, akkor jelentősen csökkentheti a társadalomban felgyülemelő civilizációs feszültséget. Fukuyama (1997) azt írja, hogy a gazdasági fejlődés szoros kapcsolatban áll a bizalommal, mely egyfajta társadalmi tőke, és a gazdasági siker mellett a társadalmat is egy minőségi életvitelhez segíti. Napjainkban a gazdasági fejlődés megtorpant. A társadalom „bizalmi állapota” valószínűleg leképezte ezt a megtorpanást, és ez kihat a társadalom életének minden területére, így a kultúrára is.

A kultúraátadás történelmi változása

A vizsgált időszak kezdetén az egyéni kultúra megalapozója a szűkebb család volt. Az ekkor jellemző fontosabb elvek, mint például az életfenn tartás és családfenntartás a technikai fejlődés követ-

keztében a fejlett országokban kikerült a prioritás kategóriájából, hiszen az élet a többség számára könnyebbé vált. A tradicionális társadalmi kultúra egységei, a falu, a város vagy magasabb szinten az ország közössége, mint kultúrákövetítő és a normát meghatározó erő szintén bomlásnak indult. A múlt század közepétől a marketing tudatformáló hatása a tömegkommunikáció fejlődésének köszönhetően a társadalom minden területét elérte. A „hőmpölygő” kommunikáció gyakran olyan értékrendet és normarendszert közvetít, mely inkább az álomvilág, mintsem a valóság kategóriáit ülteti az egyének tudatába. A marketingkommunikáció megnyilvánulásai egyértelműen a tömegkultúra részei. Ez a fajta kultúrákövetítés viszont lényegéből adódóan nem a valós társadalmi normákat közvetíti, (bár kétségtelenül érvényesülnek pozitív hatásai is), hanem egyfajta optimalizált képet ad a világról, helyesebben a való világ egy bizonyos vetületéről vagy eseményéről. Amellett, hogy a marketing a mindenk feletti fogyasztás elsőrendűségét közvetíti, az egyén számára teljesíthetetlen normarendszert és viselkedési mintát határoz meg. Ezek a normák gyakran önmagukban sem valósíthatók meg, nem-hogy összességükben. Természetesen a társadalom jelentős részében, főleg a fiatalok gondolkodásában nagyon nagy károkat okoz, ha nem áll szemben a jelenséggel egy a valóságot tükröző értékrend, és a már említett bizalom is hiányzik. Hankiss (1997) szerint a legnagyobb baj ebben az esetben az, hogy a tartalmas élet helyett a mindent elsőprő fogyasztási kényszer elleplezi az élet valódi célját és értelmét.

A világ globalizálódásának kulturális következményei

A globalizálódási folyamat – tudomást sem véve ellenzőiről és a kétkedőkről – megállíthatatlannak tűnik. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a tőke vándorlásával együtt a tőkekihelyező kultúrája, szokásai is megjelennek és részt követelnek a befogadó ország kultúrájának majd minden területén. A tőke makrokörnyezetének formálása során a befogadó ország jogi, piaci, esetleg munkaügyi szabályozását is igyekeznek a legkedvezőbbben alakítani. A szabad tőkeáramláshoz, a „játékszabályok” egységesítéséhez ez elengedhetetlen, és a befogadó országok kormányai ezt nagyon jól tudják. A munkahelyteremtés érdekében általában a helyi érdekek sérelmére befogadják a kultúra újabb területét, a jogszabályi formákat.

A termelési kultúra is a kultúra része. Ahhoz, hogy valaki egy modern üzemben dolgozhasson, szüksége van bizonyos készségek elsajátítására. Mivel a multinacionális vállalatok egységes üzemi szerkezetet és szabványosított technológiát alkalmaznak, a kihelyezett termelőegységekbe érkező helyi munkaerő is ennek megfelelő képzést, átképzést kap. Ezzel kezdődik meg a kultúrák keveredése mint globalizációs hatás.

Az alkalmazottak migrációjának szintén vannak kulturális hatásai. A tőkeexportőr jelentős létszámú vezető és betanító személyzettel érkezik. Ezek az emberek a hazájukra jellemző igényeket hoznak magukkal. Azt szeretnék fogyasztani, amit otthon, és jellemzően nem alakítják életvitelüket a helyi szokásokhoz. Szükségeik kielégítésére idővel megérkezik a szolgáltatóipar is. Megfigyelhető, hogy az újonnan érkező alkalmazottak életvitel, igényei általában rövid úton átterjednek a betanítandó állományra is. Jobban élni, divatos irányzatokat követni mindenki szeret. Az egyén akár azt is érezheti, hogy közelebb kerül az előző fejezetben ismertetett, a média által közvetített értékrendhez, de egyidejűleg feszültségek is keletkeznek addigi életterében. A folyamathoz kötődve a globalizáció kultúrára gyakorolt hatása kiteljesedik a globális reklám standardizált fogyasztásával és a hozzá kapcsolódó viselkedési normákkal. Megfigyelhető, hogy a tömegkultúra a világ jelentős részén egységesedik.

A gazdasági vetület másik eleme a népek vándorlása, melynek szintén erőteljesek a kulturális következményei. Az egyén saját, vagy családja boldogulása érdekében akár törvények és határok megsértésével is képes új, valós vagy vélt előnyökkel rendelkező lakhelyet választani. Ez a világméretű folyamat újabb kihívás elé állítja az egyént és a társadalmat is. Az eltérő kultúrájú emberek vagy embercsoportok ugyanazokat az eseményeket vagy fogalmakat különbözőképpen értelmezik, és ez a kölcsönös megértést nehezíti vagy lehetetlenné teszi (Hall 1990). Már Magyarországon is megjelentek a különböző nációnok csoportjai, és európai integrációnk ezt valószínűleg felerősíti. A kulturális különbségek, a fogalomrendszer eltérése és a társadalmi normák különbözősége miatt a közösségek gyakran nehezen birkóznak meg az új helyzet kezelésével. Nemzetközi kutatások és a kultúrák közötti kommunikációval foglalkozó különböző tudományágat képviselő szakemberek munkáinak sora próbálja megtalálni a megfelelő megoldást a kultúrák egymás mellett élésének segítésére, hiszen a meg nem értés legrosszabb reakciója az ellenségeskedés, mely az egyén és a kö-

zösség viszonyát is megrontja. A modern társadalmak fogyasztásorientált tagjaira gyakran jellemző az önérvényesítés előtérbe helyezése. Mivel a korábbiakban taglalt befogadóképesség ezekre az egyénekre és csoportokra nem jellemző, képtelenek elképze- li, hogy a sajátjukon kívül is létezhet helyes út és értékrend. Ismert, hogy Émile Durkheim duplex modellje szerint az önző oldallal szemben ott van az ember értékeket elfogadó oldala is, mely lehetővé teszi a társadalmi kultúra és kollektív tudat kialakulását és az értékconszenzust. Ennek háttérbe szorulása azonban világjelenség. A gazdasági problémák, ahogy azt a világtörténelemben ismert események is bizonyítják, törvényszerűen előidézék a társadalmi tolerancia gyengülését. A hazai romaellenes hangulat fokozódása, a franciaországi kitelepítések vagy a németek török- és iszlámellenes megnyilvánulásai is ezt mutatják. Merkel kancellár azon kijelentése, hogy a multikulturális modell megbukott, erőteljes változást vetít előre a kultúrák együttélésének társadalmi-politikai felfogásában, hiszen hallottunk már hasonlót Sarkozy-től és más nyugati politikusoktól is, bár ennyire egyik sem volt konkrét.

Magyarország elhelyezkedése a világ kulturális térképén

Ebben a globalizált, multikulturális környezetben a magyar társadalom is keresi a lehetséges utakat. Az új értékrend kialakulása nem megy egyszerűen. Hazánkban a rendszerváltást követő húsz évben nemcsak az új társadalmi rend értékszemléletét kellett elsajátítani, hanem az eddig taglalt globalizációs, média, marketingkommunikációs és technológiai hatások is rázúdultak a társadalomra. Hallottunk értékválságról, a nemzeti kultúra elsorvasztásáról, a globalizáció negatív hatásáról és a mindezek elleni harcról éppen eleget minden oldalról, a politikusoktól és a társadalomtudomány képviselőitől egyaránt.

A modern gazdaság fejlődését determinálja a kulturális fejlettség. A klasszikus közgazdaságtan felfogásával ellentétben (vagy mellett?), miszerint a tőke és munkaerő tényezők alakulása, illetve a makrogazdasági folyamatok a meghatározók, a legújabb kutatások szerint az emberek kulturális fejlettsége és ennek következtében kialakuló értékrendje határozza meg egy gazdaság fejlődési lehetőségeit. Nyilvánvaló, hogy a kultúrával foglalkozó társadalomtudósok minden kultúrát másnak, de mindenképpen egyenrangúnak tartanak, melyet a népcsoportok fejlődésük során kialakítanak. Gazdasági értelem-

ben azonban a különbségek szerepe felértékelődik. Az európai és amerikai gazdaság fejlettségi szintjének különbségét például a Nobel-díjas Phelps kifejezetten a kulturális különbségekre vezeti vissza. Véleménye szerint a kultúra meghatározza az egyén innovativitását, készségeit, kompetencia-elsajátítását stb. Nemzetközi kutatások alapján a magyarokat kulturális beállítódásuk alapján a balkáni országok csoportjába sorolták, ami nem túl jó kilátásokat jelent. Mint a mellékelt ábrán látható, a protestáns északi országok jellemzően a világ legversenyképesebb gazdaságai, és sikeresnek mondhatók a közösségi és egyéni értékek szempontjából „aszimmetrikusak”, az angolszászok és a Távol-Kelet is.

Tudományosan még nem bizonyított, de történelmi példák igazolják, hogy egy ország kulturális jellemzőin lehet változtatni, ha van hozzá kiterjedt konszenzus és befogadókészség. Amennyiben a politika meg tudja határozni a megfelelő irányt, és esetenként felülemelkedik rövid távú érdekein, akkor megfelelő kulturális- és gazdaságpolitikával a társadalmi paraméterek befolyásolhatók.

Melyek lehetnek a kiemelt területek? Az egyéni értékek vonatkozásában a polgári és politikai szabadság, részvétel a közösségi döntésekben (népszavazás, választások), a non-konform magatartással szembeni türelem, az önrendelkezés szabadsága és a más emberekkel szembeni bizalom kifejeződése az, ami a nemzetközi kutatások adatai szerint az önkifejezési értékek erősödését, a választás lehetőségét és a szabadság növekedését elősegíti. A közösségek vonatkozásában a világracionális értékek erősítése jelenti a kutatók szerint a szabadság növekedését, ezért a vallás, a nemzeti érzések hangsúlyossága, a tekintélyelv és az engedelmesség erőssége, valamint a családi tradíciók területén lehetne változásokat generálni.

Ehhez a hatalmas munkához számos területen kellene képzett kutatókötvetítők. Olyan szakemberek, akik megértik a célt és ismerik az oda vezető utat és eszközrendszert. Megkockáztatom, hogy minden érintett szakmai képzésbe be kellene építeni a kultúrákövetítés ismeretanyagának alapjait, hiszen mint egy jó marketinges, mindenki a nemzeti kultúra PR-osaként tevékenykedik a saját területén.

Következtetések

Megállapítható, hogy a technológiai forradalom gyökeresen megváltoztatta a világ működését, és ez új kihívást jelent az egyén, valamint a kisebb és nagyobb társadalmi csoportok számára.

Az ember, mint biológiai lény, nem változott, így gyorsan átalakuló környezetének megértéséhez, az információáradat feldolgozásához új technikákat, képességeket kell kifejlesztenie.

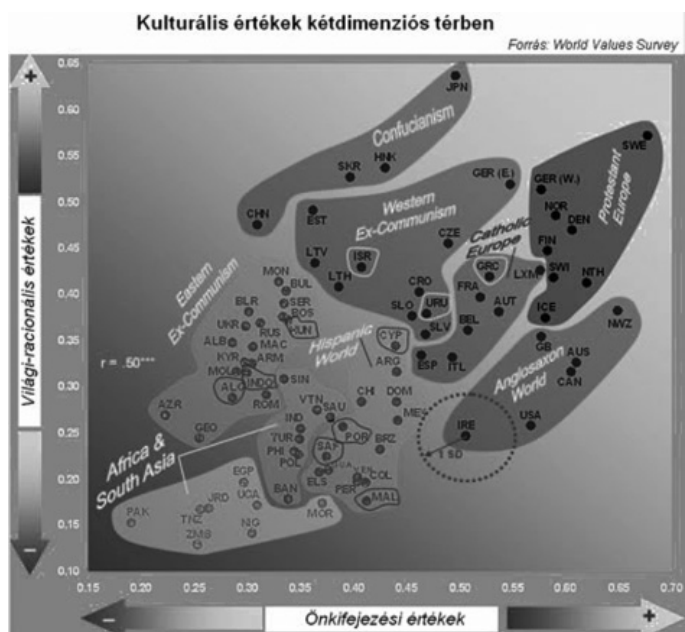
A társadalom tradicionális és lassan változó kultúrájába betört a globalizáció, mely kitermelte saját „egyenkultúráját”, amit mindenhová eljuttat. Ennek eredményeképpen a helyi kultúra is változik, de kialakult egyfajta védekező mechanizmusa is.

A világgazdaság válsága előhozta a kultúrák közötti különbségek társadalmi feszültségeit a globalizációs kultúra és a kisebbségi kultúrák vonatkozásában egyaránt.

A legújabb kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy a kulturális különbségek az adott gazdaság és ezáltal a társadalom sikerességét is nagyban befolyásolják.

Magyarország pozíciója az eredmények alapján meglehetősen rossz, ezért jelentős változásokra lenne szükség a kultúra és az értékek területén. Ezek a változások megfelelő gazdaság- és kultúrapolitikával elérhetők.

A megfelelő színvonalú szakmai munkához jól képzett szakembergárdára van szükség.

Bibliográfia

- Fukuyama, F. 1997 *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Budapest: Európa.
- Hall, E.T. – Hall, M. 1990 *Understanding cultural differences*. Yarmouth: Intercultural Press.
- Hankiss, E. 1997 *Az emberi kaland – Egy civilizáció-elmélet vázlatja*. Budapest: Helikon.
- Hofstede, G. 1984 *Culture's consequences*. Beverly Hills: Sage.
- Linton, R. 1936 *The study of man*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Phelps, E.S. 2006 *Economic Culture and Economic Performance: What Light Is Shed on the Continent's Problem?* Conference of CESifo and Centre on Capitalism and Society, Venice, 21-22 July.
- Winthrop, R.H. 1991 *Dictionary of concepts in cultural anthropology*. New York: Greenwood Press.
- http://index.hu/kulfold/2010/10/16/merkel_megbukott_a_multikulturalis_modell/2010.10.17.
- <http://www.eutimes.net/2010/07/sarkozy-orders-all-gypsies-expelled-from-france/> 2010.09.16.
- http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/article_base_56 2010.10.10.